

SOSYAL PSİKOLOJİ

[Bu yazı Stanford Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Richard T. La Piere ile aynı Üniversitede Psikoloji Profesörü Paul R. Farnsworth tarafından yazılan "Social Psychology" adlı eserden kısaltılarak çevrilmiştir. — Hasan TANRIKUT]

İçinde yaşadığımız çağ hararetli ve esastan bir değişme çağıdır. Eski sosyal normlar yıkılmıştır. Yenileri ise henüz elverişli değildir. Çağımız kuruluş (yaratış) halinde bir tarih devresidir. Öyle bir devre ki, geleceğin tarihçileri çağdaş olayların sonuçlarına ve bu sonuçlar hakkındaki hükümde kullanılacak değerler ölçüsüne dayanarak onu ya bir çözülme veya yeni bir çağın kuruluş başlangıcı gibi kaydedeceklerdir. Zamanımız sosyal bakımdan tam bir şüphecilik ve aralıksız bir değişme tezahürüdür. Bizler ferdi ve kolektif karışıklık ve çatışmalar arasında yaşamaktayız. Kesin olan cihet yarının bugünden başka olacağıdır. Ama, sosyal şüphecilik modern dünyaya has değildir' Filozoflar bu değişme devresi sırasında insan zihninin sosyal kölelikten yeni ve belki daha iyi şekli hazırlamak bakımından büsbütün kurtulacağını haklı olarak gösterebilirler. Ama bugünkü karışıklıklardan ıstırap çeken bizlere bu cins müşahedeler pek az ümit veriyor. Bunların bir çoğu bertaraf edilse de bir kaç artakalır. Bu, kanserden hasta olan insanın acısını zorlukla hafifletmek için çalışmaya benziyor. O, şifa istiyor; vücudüne evvelki sağlık durumunu yeniden kazandırmak, fonksiyonların tekrar normal olarak işleme için ne yapılacağını öğrenmek istiyor. Birçok insan bedenî zaafardan acı (ıstırap) çektikleri ve acıdan kurtulmak arzusunu duydukları için dünyanın her tarafında tıp âlimleri organik hayatın mahiyeti üzerine derin incelemelerde bulunuyor, bu hayatla ilgili hastalığın sebeplerini ortaya çıkarmak için uğraşıyorlar. İnsanlığın çektiği ıstırap bu araştırma cehtlerini destekler. Çünkü ıstırap insanı vücudün işleyişi üzerine mütecessis kı-

lar. Bunun gibi insanı, kendi sosyeteyle ilgilendiren, onu sosyete-den haberdar kılan yine ıstıraptır. İşini kaybedip başka bir iş bulamadığı; bütün hayatında biriktirilmiş paralar inflation sırasında eridiği; mesut evlenme betbahtlığa döndüğü; mükemmel evlât ihmale uğramış bir çocuk haline geldiği; sulh ancak harbin arifesi olarak görüldüğü ve politik reformlar isyanlara doğru atılmış bir adım olduğu zaman insan ıstırap çeker. Bu ıstırap mânevî olduğu için daha az acı verici değildir. Muasır hayatın kesinsizlik ve çatışmalarının, bizi ölü bir noktaya ulaştırdığı bir takım sosyal istikrarlar sağlamak yolundaki çılgın mücadelemizden anlaşılabilir.

Muhtelif şekiller alan bu mücadele, istikrarın, en az güven verecek hayat tarzlarını ve yarının, dünden kuvvet alarak doğacağını göstermelidir. Geçmişin sosyal tecrübelerini korumağa fert olarak gayret etmemiz gerektir. Kaçınılmaz olaylarla karşılaşmak istemediğimize göre, bu tecrübelerin birçoğu bugünkü hâdiselere aykırıdır. Kısaca biz kendimizi bazı inançlar içinde, kaybediyor; hayalden kurtulup nihayet aktüel karışıklıklara teveccüh edinceye kadar bütün sosyal fonksiyonları ihmal ediyoruz. Sair sosyal fonksiyonlarda pek çok meyus olarak kendi tasavvurumuz olan bir âleme çekiyoruz ve *ferdî şüphelilik* hayatın değişmez *gaye*'lerinden biri — ölüm — ile son buluyor. Kişisel mücadelelerde çeşitli rekabetlere, kolektif çabalarda ihtilâf haline düşülüyor. Bazıları geçmişi kurtarmağa teveccüh eder. Bazıları bugünkü tarihsel vetireyi dondurup devam ettirmeğe çalışır. Bazıları da önümüzdeki bilinmez geleceği çabuklaştırmak umud ve gayreti içindedir. Harp ve sulh; devrim ve irtica; refah, çöküntü gibi kavramlar çabaların en etkili safhalarına taktığımız adlardır. Ama bu çabalar aktüel sosyal hayatın anlaşmazlık ve şüpheliliklerini hafifletmek şöyle dursun, onları daha ağır yapıyor, Sosyal bilimle uğraşanlara göre insanoğlu özünü ve yaptığını bilirse sosyal iktidarsızlıklardan kurtulması tamamen mümkün olacaktır. Problemi başka bir tarzda koyalım: Bilgi — inançların ve batıl inanışların dışında olduğuna göre, sosyal değişmenin sebepleri hakkında onların determinasyonlarına yeni bir unsur katabilir. Bilgi kasitli düşünce unsuru olarak organik hastalığın sebeplerinin bilgisinde olduğu gibi — hem kontrol imkânını hem birçok hastalıkların seyrini kısaltmak gücünü haizdir. Sosyal psikoloji uzmanlarından biri, ilmî araştırmaları sırasında yavaş yavaş kolektif veya tecrit edilmiş olmak bakımından — ferd davranışlarının öteki

insanların davranışlarının mahsulü olduğunu keşfetti. Bu buluşun çok karışık olan şubelerini aşağıki bölümlerde birer birer inceleyeceğiz.

İnsanların, çağdaş hayatın şüphe ve çatışmaları ile ıstırap çektiklerini nasıl biliyorsak, sosyal düzensizliği düzene; sosyal tutarsızlığı tutarlığa; dar bir dağ yolunu geniş çöle tercih ediş sebepleri üzerinde de genel bir fikrimiz vardır. Nisbî istikrara ulaşmış bir cemiyetin, ferdi bazı fonksiyonlara intibak ettirdiğini bildiğimiz kadar onu başka bir takım şartlar içinde gevşek ve tenbel bir ruh haline tevcih ederek atalarının usullerini yeniden diriltmek üzere terbiye ettiğini de biliyoruz. Böylece değişen bir sosyal düzenin ferdi neden sürekli tekâmül hallerine uymaktan alakoyduğunu ve ömrü boyunca karşısına çıkan bir çok olayları neden noksan bir hazırlıkla karşıladığını artık, belirsiz bir şekilde de olsa anlamış bulunuyoruz. Tamam olmamakla beraber bu anlayış ıstıraplarımızla ilgili bulunan eski ve batıl inançlardan bizi kurtarır.

S o s y a l p s i k o l o j i n i n s a h a s ı .—

Sosyal psikoloji genel sosyal ilimler içinde ihtisaslaşmış (specialize olmuş) bir disiplindir. Onun ölçüleri ve sınırları tam bir tarife konu olmuyor. Onlar bilgimiz ilerledikçe değişirler. O ve bu diğerlerinin meşgul oldukları münferit (particular) problemler, terim olarak alındıkları zaman sosyal-psikolog ile diğer sosyal bilginler arasındaki fark belki pek ziyade mânanadır. Sosyal psikolog, sosyal ilimlerin inkişafında kendini bir hayli geç gösterdi. Tedrici ilerlemelere cevaben daha eski disiplinler tarafından sosyal hayat problemlerinin yeter derecede tetkik edilmemiş olduğunu gösterdi. Buna benzer bir ilerleme fizik ve biyoloji ilimlerinde de görünür. Jeofizik, Jeoloji ile Fizik arasındaki boşluğu doldurmak üzere inkişaf etti. Biyokimya, Kimya ve Biyolojinin fenomenleri arasında kesin bir hudud olmadığı vakiasından doğdu. Onu en basit şekilde ifade etmek için, Biyokimya, Biyoloji ve Kimyadan nasıl meydana gelmişse, Sosyal psikolojji de Sosyoloji ve Psikolojiden öylece meydana gelmiştir, diyebiliriz. Sosyologlar (tarihçiler, iktisatçılar ve politika bilginleri muhtelif usullerle) kendi problemini insanların sosyal organisation'larının tetkiki olarak aldı. O grup hayatının örneklerini, specific örneklerin yükseliş ve inhirafalarını yapan kuvvetleri, gu-

rup'un gurup'a olan bağılılığını ve saireyi tetkik eder. Psikolog diğ er taraftan — tarihi bakımdan — insan varlığının ferdi mahiyetine; muhite intibakları içine alan vetireleri keşfetmek gayretlerine ve öğrenme vetiresinin mekanizmasına alâka gösterdi. Sosyolojik ve psikolojik bilgi tekâmül edince üçüncü bir problemin varlığı meydana çıktı ki bu da psikologların *Ferdi* ile sosyologların *Cemiyet*'i arasındaki münasebetten ibarettir. Bu genel problem sosyal psikolog'u ilgilendiren problemdir. Uzun uzadıya incelendikten sonra anlaşılmıştır ki, bir araya gelip gurup teşkil eden, müstakil insan varlıklarından ayrı bir gurup hayatı olamaz. Şimdi öğrenmiş bulunuyoruz ki müstakil insan varlığı, içinde ve ortasında yaşadığı guruptan ayrı bulunamaz. Ailede, Bay ve Bayan Smith; oğul ve kızları, gerçek varlığa malik olmasalardı ve aile sosyal bir gurup halinde bulunmasaydı Bay ve Bayan Smith, oğulları ve kızları da olmiyacaktır. Sosyal psikologlar bu aşikâr çelişikliği hal edebilmek için problemlerini müstakil insan varlığı ile cemiyet arasındaki münasebetin tetkikine hasrettiler.

Interactionism (Karşılıklı tesir nazariyesi): Cemiyet — fert arasındaki münasebetin tetkiki sırasında sosyal-psikolog tedricen sebep ve neticenin bir taraflı (Yani, cemiyet ferdi yahut fert cemiyeti tayin eder.) kavranışını terk ihtiyacını duyarak bunu Karşılıklı Tesir fikriyle değıştirdi. Bu intikal conceptionalisation'u içinde sosyopsikolojik düşünce büyük bir inkilâp geçirdi.

Kısaca göreceğimiz gibi evvelki asırlarda, insan davranışı hakkındaki pek çok fikirler, sebep - netice tek taraflılığına dayanan bir anlayış üzerine kurulmuştu. Bu yüzden insanın mahiyeti şu veya bu sebebin etkisi olarak düşünöldü: münferit bir sosyal gurupda azaların tipik davranışında olduğı gibi ...Bu günkü anlayışa göre, insanların, birbirleriyle olan karşılıklı tesirleri vasitasiyle meydana gelir.

İnsan davranışının psikolojik esasları.—

Sosyal psikolog, hayvanın davranışından ayrılan insan davranışı ile ilgilidir. Yeni doğan çocuk beşerî sosyal şekilde davranmaz. O sadece biyolojik insan olup henüz sosyal insan değıldir. Organik potansialiteler ve biolojik insanın psikolojik keyfiyetleri ihmal edilemez. Çünkü «sosyal insanî varlık» bu temel üzerinde ağır, ağır

gelişecektir. İnsanı hayvan, esasta biyolojik kuvvetleri olan bir mahlûk olup doğuştan sonra vuku bulacak haller onun aslına ait hiç bir şey değiştiremez. Açıkça söylemek lâzım gelirse, o mademki kanatlı olarak doğmamıştır, öyle ise kuş gibi uçmayı hiç bir zaman öğrenemeyecektir. İstisnaları bir tarafa bırakılmak şartıyla buna benzer sarih başka bir olaya göre mütekâmil sesler çıkaran bir mekanizma ile dünyaya gelen insan konuşmayı öğrenmekte diğer bütün hayvanları geride bırakacaktır. Fakat insanın bütün uzvî - ruhî limitation ve potansiyaliteleri iyice vazih değildir.

İnsanı hayvan doğuştan çok karmaşık bir organizma olmakla beraber, biyolojik bakımdan en az güçlü (ehil) canlılardan biridir.. Uzvî varlıklar skalasında aşağıya doğru inildikçe protoplazmanın farklılaşmış paraçlarından ibaret görünen tek hücreli amoeba'ların hayatî bakımdan sulak muhitlerine intibak edebilecek şekilde teçhiz edilmiş oldukları görünür. Skalanın öbür ucunda çok hücreli ve çok farklılaşmış «insanı hayvan» bulunur. O, çok zengin potansiyaliteleri ile son derecede karmaşık bir organik mekanizmaya malik olduğu halde herhangi bir muhite — o muhit çok elverişli olsa da — kendini intibak ettirmek kabiliyetinde değildir. Hayatının ilk bir kaç yılı sırasında kendisine has cihazları terkederse hayatı devam ettiren besin, korunma vesair faaliyetler arta kalsa bile çok geçmeden ölür. O, devam edebilmek için, yaşamasına ve olgunlaşmasına yetecek nisbette öğreninceye kadar, başka herhangi bir hayvandan «kuvvetli» olmalı: On, onbeş — hattâ daha çok — yıl beslenmeli, giydirilmeli, muhafaza edilmeli ve kendisini çevreleyen özel olaylar içindeki karmaşık düzen örneklerine göre terbiye edilmelidir.

Tabiat, versus, gıda:

Biyoloji, insanı hayvanın potansiyalitesini tesbit eder. Dış (bilhassa sosyal) olaylarda seçik şekilde ifade edilmiş olarak ortaya çıkan bu potansiyaliteleri inkişaf ettirir. «Bu meselelerle ilgili» büyük bir fikir münakaşası insan davranışlarının sebebi diye gösterilen biyolojik ve sosyal verasetlerin karşılıklı rolleri etrafında uzun zaman asabiyetle devam etti. Aşırı verasetçiler, insanı, tevarüs edilmiş kabiliyetlerin bir bütünü gibi gördüler. Aşırı muhitçiler de önceki itirazların hepsine karşı gıdanın rolüne çok önem vermişlerdi.

Bir «orta yol» tutanların sesi ise, yıllarca çatışma halinde kalan muhit ve veraset taraftarlarının yaygarası karşısında, kısık kaldı.

Aşırı verasetçiler:

Bir tâbir «burnundan düşmüş» der. Tenkitçi olmıyan bir müşahedeci ve «nevzuhur» bir jenetikçi baba ile oğlunun fiilleri arasında ne zaman bir benzerlik görürlerse hemen veraset yaftasını kondurur, sosyal faktörlerin ancak bu suretle (verasetle) hüküm sürdüğünü sanırlar. İnsanı hayvan üzerindeki araştırmalar gözden geçirilince «İcra» ve «başarısızlıklar» ın biyologlarca daima tabî-beşer ile açıklanmış oldukları görülür. Onlar tabiat verilerinin tamamlanmamış veriler olduğunu görememişlerdir. Halbuki bu veriler daha ziyade sosyal faktörler içinde bulunan potansiyaliterer yahut limitlerdir. Jen ve kromozonlar üzerine şiddetli münakaşalara girişen verasetçiler, meyva sineklerinin veraset yoluyla kazanılmış kanadına işaret ederek bunu doğrudan doğruya insan davranışının tetkikine tatbik ettiler..(*) Bu apriori hipoteze göre insanın bütün pratik faaliyeti jenetik bünyenin bir refleksiyonudur. Onlar insanda verasetin temeli olduğuna inandıkları jenetik prensibi destekleyen «aile nesillerini» sathî şekilde incelediler. Verasetçilere nazaran sosyal şartlar Park Avenunun zenginliğinde veya sarp arazideki ormanın fakirliğinde ne kadra müessir iseler jenetik evrimde de o kadar müessirdirler. Onlarca, artistler sosyal vasattaki inkişafa muhtaç olmaksızın doğarlar. Verasetçiler düşüncelerini ya içgüdü terimleriyle ortaya koyar, yahut modası geçmiş bir «psikolojik kabiliyet» ten bahsederler: Jon babasının inatçılığını tevarüs etti, yahut «zamanı yapan insandır» gibi ifadeler «kapma» cümlelerinden ibarettir.. Verasetçiliğin biyolojiden; ve sosyal psikoloji âlimlerinden bir çoğunun ağırlık merkezini teşkil eden daha eski; ilim olmak yönünden daha disiplinli; ve noksanlarını kısmen tamamlamış psikolojiden doğduğu ne yazık ki bir vakıadır.

(*) Sinekler üzerinde yaptığı parlak jenetik tetkik ile tanınan Morgan, bazı jenetikçileri, saçma buluşlarını insan jenetğine tatbik etmeğe kalkıştıkları için tenkit etti. İnsanda çok önem taşıyan kültürel veraset, sinek probleminde güçlkle kıymet ifade eder. (T. H. Morgan, 1934, P. 144) Bu problemin gerçek bir tahlilî tenkidini (Nature and Nurture - L. Hogben, 1933) de bulabilirsiniz.(You and Heredity, A. Scheinfeld and M. D. Schweitzer 1939) a da bakın.

Aşırı muhitçiler:

İçgüdü Amerikan sosyal ilimlerinde esaslı bir kavram olmaktan çıkmış ve bir çok sosyologlar insan davranışının incelenmesinde biyolojik faktörden vazgeçilebileceğini ileriye sürmeğe başlamışlardı. Onlar, insanlar arasındaki bütün davranış farklarının tamamıyla muhitî esaslara dayanılarak açıklanabileceğine inanıyorlardı. Bu aşırı muhit görüşünün babası olan Watson «sıhhatli iyi gelişmiş bir düzine çocuk ve onları terbiye etmek için bana has dünyayı veriniz, bu çocuklar içerisinde rastgele herhangi birini alarak, seçeceğim doktorluk, avukatlık, artistlik ve tüccarlık gibi mesleklerden birinde onu mütehassıs yapabilir, yahut dilenci, hırsız, istidatsız, haris, kabiliyetli, memur, cedlerinin ırkına uygun bir halde yetiştirebilirim» diye bağıyordu (J. Bö. Watson 1942, P. 32). Bu iddiayı Watson'un kendisinden başkaları iyi şekilde destekleyemediler.. Bununla beraber bu muhitçi görüş tutundu ve iddiaları salâhiyetlerinden çok olan ıslahatçı terbiyeciler tarafından müdafaa edildi.. İnatçı iddialarının etkisi ve bu iddialar üzerinde kurdukları terbiye programlarının başarısızlığı, aşırı muhit görüşünün kısa bir zaman içinde gözden düşmesine sebep oldu. Bu görüş verilen fert ister müzisyen, artist, doktor, avukat, fakir veya zengin olsun bu hallerde jenlerin bir kere ve bütünlükleriyle determine edilmelerine dayanıldığını iddia eden görüş kadar sakattır.

Karşılıklı etkiler görüşü:

Mutediller tabiat, gıda münakaşasının ilk günlerinde müfritlerin zıd tezlerinin baskısı altında kalmışlarken sonra veraset ve muhitin lüzumsuz bir moda içinde fonksiyonlaşmış bağımsız hakikatler olduğunu anlayışlı bir şekilde istilzam ettiler. Düşüncelerini işgal eden mesele insan davranışında hangi unsurların veraset ve hangilerinin muhit tarafından yaratıldığını bulmaktı. Böylece davranış birbirlerinden müstakil iki neticeden doğmuş oluyordu. Bununla beraber bu iki değişkenin müstakil olmayıp birbirlerine bağlı oldukları yavaş, yavaş anlaşılmağa başlandı; verilmiş bir biyolojik mirasın etkisi, verilmiş sosyal muhite tâbi olup ikincisinin etkisi öncekine bağlı bulunur. Böylece biz davranışın asıllarının incelenmesinde hemzaman olarak bir netice meydana getiren iki ayrı sebebi değil fakat — daha doğru olarak — birbirlerine tesir eden iki sebebi tetkik ediyoruz.

Bir çok muhit faktörleri — henüz — ilmi incelemelerin konusu olmakla beraber biz sosyal hayattan uzun zaman tecrit edilmiş bir çocuk üzerindeki etkileri gözden geçirebilir; delikanlılık devresinde muhitte belli değişikliklerin bir sonucu olan davranışlardaki farkları müşahede edebiliriz. Bununla beraber biyolojik verasetin etkilerini doğrudan doğruya ölçmek için bir vasıta bulunmamıştır. Hattâ eblehlikte; veraset şekillerinin ölçüsü telâkki ettiklerimizi doğru ve pürüssüz bir tarzda ele alamıyoruz. Zihni noksanlık bakımından ele alınan bir çocuğun bu nisbi noksanlığı kaç nesil evvelinden tevarüs ettiğini açıklamak lâzım gelir. Halbuki böyle bir netice (karar) ancak tek taraflı verilebilir. Umulan sonuçlara varabilmek, biyolojik potansiyalitenin, verilmiş, iyi veya kötü bir muhitte düzenlenebilmesine bağlıdır. İki çocuktan birinin makamla, ötekinin mırıldanmalarıyla şarkı söyledikleri bir halde muhiti sebep aranamaz. Önce; ikinci çocuğun iyi bir şarkı söyleyebilmek için gerekli olan biyolojik potansiyalitelere mahrum olduğu afraziyesini kabul edersek sonra bunu «terbiyeye ihtiyaç ve yeter biyolojik teçhizata malikiyetin şart olduğu» gerçeği ile değiştirmek mecburiyetinde kalacağız.

Yeni ilerlemeler:

Büyük ilmi çabalar kendilerini ilmi olmayan bu çeşit muhit-veraset problemlerinin rolünü incelemeğe vakfedemezler. Bugünkü şartlarla, insanî hayvanda; insandan aşağıki (subhuman) mahlûklarda yapabildiğimiz gibi, tecrübelerde bulunmak imkânsızdır. Bundan başka sosyal bakımdan veraset ve muhitin tipik bir sentezine tâbi olmamız gerektiği de meydandadır. Probleme, itirazlar uyandırmaksızın en doğru, en faydalı ve en can alacak şekilde girebilmek için terbiye edilmiş daha aşağı hayvanlarla insanî hayvanı karşılaştırmalıyız: Bir çok kimseler «Kurt» ve «Babun» gibi çocuk hikâyelerindeki «vahşi» lerin, bu insandan aşağı mahlûkların, çevrelerinin vasıflarını aldıklarını farzederler. Fakat bugüne kadar vahşi insan meselesini aydınlatacak bir şey ortaya atılmış değildir. Asıl önemli tetkikler «emzirme ve bakımevleri» nde İ. Q. (*) ile süt çocukları üzerinde yapılmıştır. İ. Q. bakımından en aşağı durumda olan bir çocuğu, daha iyi bir muhite götürünce hissedilir

(*) İ. Q. Binet ve Stanford'un zekâ testlerinde çocuğun zekâsı ile kronolojik yaşı arasındaki münasebeti gösterir.

şekilde geliştiği bazı psikologlarca iddia edildi. Bu hissedilir gelişmenin ağırlık noktası pratik maksatlarla kazanılan İ. Q. istikrarıdır.

Veraseti açıklamak bahsinde, mefruz çeşitli verasetlerle ferdî davranışların mukayesesine de teşebbüs edildi. Ne çareki mukayeseye elverişli oldukları sanılan muhitlerin elverişli olmadıkları görüldü. Muhit, lâboratuvarda sun'î olarak meydana getirilebilirse de hayat şartları içindeki çocuğa haricî aynı bir sıra tenbihle tesir etmek kabil olmadığından önemli bir zorlukla karşılaşmış oluruz. Muayyen bir aile içinde bile çocuklar ana ve babanın farklı muamelesine alışırlar.

Başlıca çeşitli muhitlerin ve mefruz aynı verasetlerin neticeleri, ayrı ayrı terbiye edilmiş ikizler üzerinde de denendi ve İ. Q. nun ayrı ikizlerde, beraber büyüyen ve beraber terbiye edilen ikizlerden daha az değişiklik gösterdiği neticesine varıldı. Bununla beraber fark önemsiz olup pek az bir sosyopsikolojik mâna taşır. Bugün bildiğimize göre bünyenin değişik zekâ testleri ile ölçülebilen bu çeşit davranışlar, çok istikrarlı ve maruz kaldıkları muhitî tesirlere kuvvetle karşı koyucudurlar. Bu buluşların sosyopsikoloji bakımından pek mahdut bir mânası vardır. Evvelâ, fert muhitî tesirlere, bir zaman içinde maruz bırakılmadan İ. Q. tetkik ve tahkik edilemez. Saniyen İ. Q. farklarının, gerek potansiyaliteye sıklıdan sıkıya bağlı olan farklarda, gerek muhitî farklarda aksettiği, hiç bir zaman doğru değildir.

Daha sonra zekâ testleri ile ölçülmüş olan bu davranışın görünüşü, sosyal münasebetlerde şahsiyet terimi altındaki tezahütlerden çoğu kere daha az önemlidir. Doğru ölçülere daha az sığabilen tezahürler çok daha az istikrarlı görünür. Yâni muhitî değişiklikler Binet'nin İ. Q. hakkındaki ölçü testlerinden çok daha kolay tesir ederler.

Davranışın sinir sistemi ile ilgisi:

Davranış biyolojik ve muhitî neticeler arasındaki karşılıklı tesirin sonucunu ve bu ikisini birbirinden ayıracak bir vasitanın yokluğunu ifade ettiğine göre insan davranışı ile ilgili biyolojik mekanizma hakkındaki bilgilerimizi bir kere gözden geçirmek lâzımdır. Anatomist ve nevrolojistler bu mekanizmanın bünyesi üzerinde etraflı açıklamalar yapmışlardır. Buna rağmen sinir sisteminin işleyişi hakkında bildiklerimiz pek azdır.

İnsanî hayvanın doğuştan, geniş fakat az bilinen potansiyalitelere malik olduğunu söyledik. Bu potansiyalitelere iki kattır. Hal ve şartların uygun olduğu ahvalde bu organik vasıfları kazanan «çocuk» olgun insandan tefrik edilebilir ve «insanî hayvan» fiziksel olarak büyümek iktidarını gösterir. O aynı zamanda dış yahut iç menşenin spesifik tenbihine uygun olan tepkileri de kazanır. Potansiyalitelere karşılıklı bir münasebet halinde bulduklarını; olgunlaşmanın öğrenmeğe, tecrübenin olgunluğa tesir ettiğini ileride göreceğiz.

Davranışın organik kaynağı:

Hayvan psikolojisi, davranışın biyolojik görünüşleri hakkında en iyi mevzuatı (data) verir. İnsanın biyolojik bakımdan bir hayvan olduğu aşikâr olduğundan insanî mevcudu «insanaltı» hayvandan — mukayese yoluyla — daha «makul» bulmak tehlikelidir. Bütün hayvanlar en geniş çizgilerle aynı organik icarlara (derives) yahut dokulara (tissue) maliktirler diyebiliriz: Besin, su, idrar, cinsiyet, temizlenmek.. gibi. İnsanaltı hayvanlar gibi insan da çeşitli terkiplerini kan akımına akıtan böylece metabolik dış tabakada değişiklikler meydana getiren mecrasız guddelere maliktir. İnsan bu değişikliklerle bir takım arzu veya ihtiyaçlar duyar ve onlardan kurtulmak yollarını arar. Heyecan sırasındaki «müşahede edilebilir» faaliyet de glandular denge ve metabolik dış tabakada vukubulan değişikliğin neticesidir.

İnsan davranışının menşesine ait biyolojik mekanizma üzerine bir çok spekülasyonlar yapıldı. İçgüdüler çok kuvvetli prepotent reflekslerdir. Freudin *libido*'su veya cinsî enerji Junge'in *archetype*'leri, Adlerin organik noksanları ve diğer bir çok vetireler ortaya atıldı.

Neurolandular sistem (*).—

Merkezi sinir sistemi taşıyıcılık ödevini duyu organlarının adalelere ve guddelere çabuk tesir eden hareketleri (ilcaları) sayesinde yapar. Pratik olarak sinir sisteminde, alıcı ve tesir edici organlar

(*) Yazarlara göre, mecrasız guddelerin psikoloji ve Neurology ile olan ilgisi Sosyalpsikoloji için bir başlangıç olmaya kâfidir. Daha fazla izahat için: Hayatın met ve ceziri (R. G. Haskins, 1933) Sinir sisteminin felsefesi (J. F. Fulton, 1938), Endocrinology; guddeler ve onların fonksionları (R. G. Haskins, 1941) bakınız.

arasında bazan bir bağıllık (rabita) ortaya çıkıyor. Merkezi sinir sisteminde, "autonomic sistem" dediğimiz şey, sosyalpsikologu esaslı olarak ilgilendirir. Bu sistem nefes alma, yüz kızarma ve benzeri gibi fonksiyonlarla guddelerdeki düz adelelere taallük eder. Otomatik sistemin kafatası kısmındaki impulsler ve bu kısımda kuyruk sokumu ve sacral mıntakadan çıkan bedenin normal vetireleri: hazım, temsil ve defetme (excretion) faaliyeti idare edilir. Şiddetli (kesif) davranış için bedenin hazırlanmasında işbirliği yapan ortakısımındaki (hayut sempati bölümündeki) impulsler, değişmeleri meydana koymaya yararlar.

Endocrine yahut mecrasız (ductless) guddeleri muhtelif tarz veya miktarlarda davranışa tesir ederler. Autonomic sinir sisteminin sempati bölümünde başlıyan adrenal'lar mühimdir; bunlar, defleri (excretion) dahilî "heyecanî" değişmeleri teksif ederler (şiddetlendirirler). Meselâ saçlarla veya erkekte sesin değişmesi ile ilgili iç cinsî (sex) guddeler ikinci derecede rolleri olan bazı cinsî olaylarla işbirliği yaparlar. Throid guddelerin psikolojik önemi vardır: bunlar alt ifrazat olarak myxedema ve cretinism denilen aşağı zekâlı tezahürlerde birleşirler. Halbuki üst ifrazatın heyecanı ihlâl ile birleştiği görülür. Diğer bazı mecrasız guddeler, bilhassa balgami (pituitary) ve karaciğerin endocrine kısmı büyümeye tesir eder.

Fakat onların fonksiyonları hakkındaki şimdiki bilgimiz, sosyalpsikologun alâkasını daha fazla çekecektir.

Sosyal psikolog için neuroglandular sistemi öğrenmek imkânını bulmak mühimdir. Bu öğrenmede imkânlar mahdut olmakla beraber, öğrenilecek şey tâyin edilmiş değildir. Fıtrî Neuroglandular sistemi yalnız tecrübî olarak organize edilir. Bu suretle düzensiz faaliyette bulunan mecrasız guddeleri tenbih edecek şey ister bir yılan, ister bir güzel kız, yahut bir hayal olsun, bunlar, ferдин organik mekanizması için, guddelerin dış muhitin etkisi ile ne şekilde yetiştirilerek faaliyette bulduklarına bağlıdır.

H a r e k e t (*) .—

Bütün organik hayat dinamiktir. Hattâ en basit organik hayat, biokimya hâdiselerinin daimî bir devrini içine alır. Doğuş bu sik-

(*) İnsanı hareket üzerinde tek moderen metin «davranışın hareketi» dir. (P. T. Young, 1936). «İnsani hareketin temelleri» Bakınız (L. T. Troland, 1928)

lin başlangıcı, ölüm sonudur. Hayatın dış tezahürleri organik intibak, ve beden nesiç kuruluşudur. Daha basit organismalarda bu intibak, muhit, ıstıfa, gıdanın aranması v.s. gibi hareket şekilleriyle olur. Bütün bunlar öğretilmemiş kabiliyetler olarak duruyor. İnsani hayvanda intibak, ilk misaldeki kabiliyette olduğu gibi, dış veya iç aslı tenbihin tepkisini ihtiva eder. Bu kabiliyete olan tepki, öğrenme vetiresinin esasıdır. Sonra, öğrenme, çocukla sosyal bir insan arasında pek çok fark gösterir. Tepki, organik muvazenenin yeniden kurulmasıyla ortadan kalkan organik muvazenesizliğin mihanikî bir neticesi gibi tarif edilir. Bazı tenbikler mesanenin şişmesi gibi iç uzviyetin ve ana babanın sıkıcı şakaları gibi dışın neticesi olarak bir nevi faaliyete sevk eden, intibaksızlık (huzursuzluk) durumunu ihdas ederler. Faaliyeti meydana getiren kuvvetlere "harekî kuvvetler" denir.

Bir fare, lâbirentin kenarlarına burnunu çarptığı zaman, geriye doğru döner, ve kendine başka yol aramaya koyulur. Farenin neden başka yol aradığı sorusu aklımıza gelebilir. Neden yatıp istirahat etmiyor? Amil (motivational) tâbiri, bu sorulara bir cevap bulmaya çalışır. Farenin lâbirentin öbür tarafından gitmesinin sebebi oradan yem kokusunun gelmesidir. Bir politikacının kendi için "kaba" demesi yahut bir çocuğun yalancılıktan ağlaması, önceki bir fiile bağlı bir "hareket" olarak düşünülür. Belki bebek'in (yavru çocuk) bir şişeye ve bir politikacının reye ihtiyacı vardır. İnsani davranışın tetkikinde, önemleri büyük olan bu gibi motiv ve icbarlar (derives) (°) "tabii (nature)" ve "aslı" dırlar. Faydalı motiv tabii midir suali sorulabilir. Fakir bir insanın ekonomik cehitleri yetersiz midir? Bütün insanlar aynı (benzer) motice'lere malik midir? Hayvan ve insanın yaşamak isteğinde olduklarını söylemek bir fayda temin etmez. Böyle bir kavram, insan davranışındaki pek karışık motive'leri tarif ve izah edemez. Şimdiki bilgimize göre, yalnız hayvanî iştikakla (derives) sosyal amil (motivation) arasında bir tefrik yapılabilir.

(*) İştikak (derive), organizmin bizzat kendinden çıkan netice olarak «genel iç değişmeler» diye tarif edilmiştir. «İştikak etmiş» davranışın karakteristikleri faaliyeti, rhythm'i, teshilli (facilitation), inhibitionu, hassasiyeti, değişikliği ve tadilatı ihtiva eder. (M. H. Elliot, 1935). İştikakların (derives) dış ve iç determinant'larına (G. H. Seward and J. P. Seward, 1937), ve İştikakın geçerliği «The validity of derives» bakın. G. H. Seward, 1942).

Her ne kadar bu speculationlar insan davranışı üzerine temellendirilmiş ise de sosyal hareket problemine bağlanış tarzları, çok geniş bir sosyal terbiye meselesini ilgilendirir. Bunlar felsefî görüş ve tecrübî bilgi olarak birbirinden ayrılırlar.

Freud, Jung, Adler gibi psikoanalizcilerin ve başkalarının şüphesiz "hareket" problemine yardımları dokundu. Fakat missioner gayretiyle onlar teorilerini ilmî hudutların çok ötesine kadar yaydılar. Bir çok benzerlerinde olduğu gibi, onlar kendi mevzularını zayıf terimler ve karanlık kavramlarla izah etmeğe kalktılar. Bununla beraber onlar garip bir temâyülle normal halleri anormal terimi içinde ifade ettiler.

Onlar pratikte başarı sağlayan (şifa veren) ilmî ve nazari bir sisteme malik olduklarını iddia ediyorlardı. İman dolu olan bu sistem itimatla bir çok misaller ileri sürer. (*) Fakat tedavi (therapeutic), nazari sistemin meşru olduğunu akıl yoluyla ispat edecek durumda değildir. İnsan hormonlarının ve onların devamlı iştihasının tesiri meydanda duruyor. Doğuştan kısa bir zaman sonra bazı mühim fonksiyonel reflekslerimizin başladığı ise her türlü münakaşadan uzaktır. Onlar insan davranışının verasetin karmaşık içgüdülerine malik olduğunu umumiyetle kabul etmediler.

Hareketin sosyal görünüşleri.—

Buraya kadar öğrendiğimize göre, insan organizması, diğer bütün hayvanlarda olduğu gibi, hareket başlangıcı olarak yalnız fizikî tenbihe dayanır. Biyolojik icapların "drives" özel ve karmaşık içgüdü faaliyeti üzerine temellendirilmiş olduğunu görüyoruz ki bu, insan varlığının karakteristiğidir. Fakat insanın sosyal varlığının faaliyetleri biyolojik motive'lere göre izah edilemez.

Sosyal durum, çocuğun açlık ıstırabı yüzünden kıvrınması ile olgun insanın yemek ısmarlamak için bir lokantaya girmesi hali arasında ortaya çıkar. Burada olgun insanın içgüdü faaliyetini organik açlık(*) ile anlatmak yanlış olsa gerek. Eğer hareket terimleri böyle karmaşık içgüdülerin izahı için kullanılırsa, açıkça, bunların

(*) «Şarlatanın kuvveti» ne bakın (Power of the charlatan) G. de Francescò, 1939).

(*) İnsan altı hayvanlar da sosyal istikakları öğrenmişlerdir. (N. M. Locke, 1936).

biyolojik icbarları (drives) iltizam etmediklerini; daha doğrusu karmaşık sosyal inkişaflarının orijinal temeller üzerine kurulanlarını göstermelidir.

Hattâ esas biyolojik iştikakları, sosyal faktörler bir arada faaliyette bulunurlar. Ferd kendi hayvanî iştikaklarını bir dereceye kadar kontrol etmelidir, yoksa ona insan nazarı ile bakmak pek güç olur. Hattâ iptidai dediğimiz kültürlerde bile bu bir zarurettir. Fakat istek ve arzu terimleri kullanıldığı zaman, kontrol edilen biyolojik iştikaklara (drives) işaret edilmiş olmuyor. Neden John, doktorluk yerine hukuk mesleğine girmek istiyor? sorusunun John'un organik iştikaklarıyla çok uzak bir münasebeti olsa gerektir. Böyle motivationlar mukaddem bir çok karmaşık sosyallikleri ihtiva eder ki bunlara hiç kimse doğru olarak ilmî bir cevap veremez.

Mümkün bir cevap verilmeğe teşebbüs edilmeden evvel John'un inceden inceye klinik tetkiki yapılmalıdır. Sahte hekim (şarlatan) belki hazırcevap olabilir. Fakat bir ilim adamı çok yavaş hareket etmelidir. Başka bir fasılda bu probleme tekrar dönecek, onu etraflıca gözden geçireceğiz.

H e y e c a n l a r .—

Sosyal psikolojiye göre insan hareketinin önemi, intibaksızlığın (muvazenesizliğin) şiddetine sebep olan organik faaliyetin şiddetine de tesir eden herhangi bir tenbih üzerinde toplanır. Sosyal sahada, bu şöyle izah edilir: akide şekerine karşı duyulan isteğin şiddeti çocukta yalnız ne yapacağını değil, fakat nasıl faaliyete geçmesi gerektiğini de tayin eder.

Mademki salt faaliyet öğrenmede bir faktördür, şu halde, sosyal olarak elde edilmiş hareket, insan icrasının mühim bir görünüşüdür. İnsan zengin olmak istediğini kazanmış (duymuş) ise servetten mahrumiyet onda derunî bir huzursuzluk doğurur. O, belki kendisini zenginliğe götürecektir olan bütün gayretleri göstermeyecektir. Fakat diğer bir iç huzursuzluğu duyacaktır ki buna biz «duygululuk halleri», yahut heyecan(*) diyoruz.

(*) Heyecan teriminin kullanılış tarzı, ferd tarafından yalnız kendisince bilinen *Duygululuk hallerine* işaret eder. Biz terimi bu manada kullanıyoruz. Başka birçok manaları daha vardır.

Bu «duygululuk halleri» mecrasız guddelerin faaliyetini ihtiva eder. Bunlar arasına kalb vurmasının, nefes almanın ve diğer fizyolojik vetirelerin derece ve şiddetine tesir ederler.

Organik heyecanın tepkileri.—

Küçük talebelerde, çocuk psikolojisi «doğuştan» üç heyecan hali gösterir: Korku, Hiddet ve Aşk. Marnafih, yeni doğan çocuğun heyecanı davranış(*) için sarîh potentialité'lere malik olduğuna bugün inanıyoruz. Organik motive'ler gibi, tabii heyecan tepkileri de mahiyetleri ne olursa olsun daha çok sosyal tepkiler üzerinde inkişaf edenlerden başka bir şey değildir.

Sosyal menşeli heyecanlar.—

Duygululuk hallerinin büyük bir kısmı «kazanılarak» elde edilir. Başka bir fasılda, bu öğrenme vetireleri üzerinde önemle durulacaktır. Meselâ heyûlâ ve bunun gibi şeylerden korktuğumuz gibi, sıkıcı dinî merasimler esnasında hissedilen tazimin de inanmaya sebep olmadığını burada söylemek kâfi olsa gerek. Bundan başka, akılda tutulması gerekli olan başka bir şey de «DUYGULULUK HALLERİ» ni ifade için kullandığımız terimlerle başkalarının hislerine dair verdiğimiz hükümlerin kat'î olmadığıdır. Meselâ «aşk» terimiyle, bütün söyleyebileceğimiz şey, aşk'tan — tam olarak — anladığımızdır. Her ne kadar DUYGULULUK HALLERİ'ne verilen isimler tasavvur olarak şaire yararsa da sosyal bilgi adamının zihnini karıştırır.

Öğrenme ve heyecanlar.—

Faaliyetin bazı şekilleri bilhassa elle yapılanlar en sağlam örnekleri teşkil ettiklerinden, şiddetli «duygululuk halleri» yönünden makûs bir tesir yapmazlar. Bu sebepten dolayı, mektep çocukları vapur yolcuları, askerler, gemiciler v.s.. makûl şartlara tâbidirler. Bu şartlar ortaya çıktığı zaman faaliyete geçerler. Bütün mektep

(*) «Yeni doğan çocukta heyecanın inkişafı» na, bakın. (K. M. B. Bridges, 1932)

binasını saran yangından korkmasına rağmen iyi terbiye edilmiş mektep çocuğu öğretmeninin emrini dinleyerek kiliseye doğru yürür. Yaşama ümitleri mevcut olmadığı zamanda iyi talim görmüş asker emir üzerine ateş eder. Hattâ, ferdin DUYGULULUK HALLERİ şiddetlendiği zaman, iyi ayarlanmış action'ların daha müessir olarak doğması mümkündür. Diğer taraftan, öğrenme ekseriya, şiddetli DUYGULULUK HALLERİ tarafından bozulur (durur). Eğer öğrenme intellectual kabiliyetlerin bir nevi olarak alınırsa bu tamamen doğrudur.

*

İnsanî hayvanın doğuştan sonra da uzun zaman inkişafta devam etmesi onun organik potentialitésinin rolü hakkındaki meseleyi daha karmaşık bir hale koyuyor. İnsan yavrusu yürümeyi öğrenme gücünü kazanmadan önce bir çok aylar yaşmalıdır. Tam, cinsî davranışı kazanmadan evvel de birçok senelerin geçmesi lâzımdır. İlâhh. Netice itibariyle, öğrenme vetiresi, her zaman organizmanın inkişaf haline bağlıdır. Olgunluk, bu yeni potentialité'lerin inkişafına evrilen isimdir. Bu suretle, verilen bir sıra muhit tenbihinin tepkisi her hangi bir zamanda öğrenilebileni tahdit eder. Böyle bir tecrübenin çocuk üzerinde yaratacağı etkiyle olgun insanda yaratacağı etki arasında fark vardır.

Öğrenme vetiresi.—

Yeni doğan(*) çocuk ekserî tenbihlere daha az veya daha çok reaction yapar. Meselâ, kolu çimdiklenince vücudünün hemen hemen bütün kısımları hareket eder. Bazan specific action zuhur edebilir. Yeni doğan çocuk'un gözüne doğru sür'atle bir şey hareket ettirilecek olursa çocuğun, gözünü kırptığı görülür. Sayıları az olan bu çeşit «kazanılmış» reaction'lara «refleksler» denir ki bunların pek azı doğuştan mükemmeldir.**)

(*)Yeni doğan çocuğun davranışları için K. Pratt'ın eseri olan «Neonate» a bakın. (C. Murchison, ed., 1933)

(**) Bakınız: («Sensory - Motor responses in infants»: M. Sherman and I. C. Sherman, 1925).

Mamafih, kısa bir zamanda, çocuk her tenbihe yavaş yavaş specific olarak cevap vermeye başlar: kolu çimdiklemek veya ayağa bir iğne batırma kolun çekilmesine ve ayağın bir hareketine müncer olur..

Eğer öğrenme, «talim ve terbiye ameliyesi esnasında bir act'a mukavemetten doğan değişiklik» olarak tarif edilir (E. R. Hilgard and D. Marguis, 1940, p. 347) — bu tarif kabul edilirse — o zaman öğrenme çok erken başlıyor demektir: Çocuğun ağladığını duyarak hemen onun yanına koşan anne bilmiyerek verdiği terbiye ile ağlamanın mukavemetinde refleksiyon yapar. Hayret edilecek kadar kısa bir zamandan sonra annenin ayak sesleri yahut kapının açılması — muvakkat olarak — çocuğun ağlayış ve bağırma seslerini durdurmaya yeter.

Her ne kadar öğrenmenin fizyolojik mahiyeti hakkında pek az şey biliyorsak da onun şartlarına, cins, yaş, ve yorulma hakkındaki münasebetlerine dair hayli bilgimiz vardır. Bundan başka hafızanın «unutma» sı hakkında da malûmatımız var.. Belki fizyolojik alanda söylediğimiz müteaddit öğrenme tipleri arasında esaslı farklar yoktur. Fakat tarif yolu ile bazı farklar zikretmek yerinde olsa gerek. Çok bol kullanılan «Şartlanma» (*) terimi eski bir tepki ile yeni bir tenbihin birleşmesinden daha az manâ ifade eder.

Bu suretle hayatın ilk bir kaç haftasında çocuk yüz ifadelerinde çeşitli değişimler gösterir. Bunlardan birine gülümseme deriz.

Değişmeyi meydana getiren zaruretin ilk tenbihinin ne olduğunu tayin edemeyiz. Fakat karmaşık sosyal tenbih açık olarak meydana gelir gelmez, yani çocuğun gülümsemesi annesinin gülümsemesine karşılık olunca, biz o zaman çocuğun sosyal olarak gülmeyi öğrenmeye başladığını söyleriz. İlk evvelâ çocuğun gülümsemesi indeterminate vetirelerin bir neticesi olarak vukua gelir. Annenin daima tekrarlanan gülümsemeleri sırasında yüz (sima) değişme ile ünsiyet peydâ eder. Anne ve diğerleri, çocuk dilini dışarı çıkardığı esnada, gülerek odaya girince sonraki fiil, gülümsemeden ziyade iptidai tepki olacaktır. Deneme ve yanılma ile öğrenme eğer keyfi olarak farklı değilse, kemmi olarak farklıdır: İnsan yahut insan altı hayvan, bazı kuvvetli harekî faktörlerle itilmiş olarak, önce eskiden kazanılmış davranışta «parça» yı tecrübe eder. Sonra bunu

(*) Terimin daha teknik manası için, «Şartlanma ve Öğrenme» ye bakın. (E. R. Hilgard and S. Marguis, 1940: *Conditioning and learning*).

ötekileri takip eder. Onlardan bazılarını sık sık kullanarak tekrar tekrar tecrübe eder. Bir muvaffakiyetsizlik devresinden sonra, action'larından biri kendisini başarıya, yâni ihtiyacın tatmin edildiği duruma doğru götürebilir. Akli selimle o bazı şeyleri «İSTER», sonra onlardan biri kendisini isteğine götürüncüye kadar «hilelerini» tatbik eder. Eğer istek hergün yeniden doğarsa, aynı vetire, daha az beyhude emekle tekrarlanır ve müterakki olarak hedefe daha kısa bir zamanda ulaşılır. Bu suretle bisiklete binmeyi öğrenmek için önce üç tekerlekli bisiklette tecrübe yapılır (yürüme alışkanlığında ve diğer bir çok işlerde olduğu gibi...) Başlangıçta bütün bunlar yetersizdir. Mamafih, nihayet bisiklet üzerinde muvazene-yi temin etme hüneri elde edilir. Öğrenme denemeleri esnasında insan sık, sık yuvarlandığını görecektir, fakat muvaffakiyet çabuk olacaktır. «Deneme - yanılma» vetiresinde başarıya götürücü bir çok fiiller, öğrenci tarafından açık olarak aslâ idrak edilmezler. Mamafih, fiilin başarılı sonucu açık şekilde idrak edildiği zaman öğrenme «bilgi» olarak adlandırılır.

Farzedelim ki bir fare, bir maymun ve bir çocuk kafeslere konmuşlardır. Bunlar, birbirine benzeyen üç manivelâdan birinci ve üçüncüye basarak kafesten kurtulabilirler. Fare her an kaçmak için uğraşacak ve daha az zaman zarfında dışarı çıkacaktır. Bununla beraber çıkış derhal olmayacaktır. Onun muvaffakiyetinin faaliyetinin süratle artmasından ileri geldiği görülür. Eğer fare daha fazla hareket etseydi, asıl manivelâya isabet derecesi artacak (fare daha çabuk kurtulacaktı). Farenin hakikî yahut herhangi nisbettteki bir duruma göre sabit bir hüneri yoktur. Maymun ve çocuk — eğer kâfi derecede zeki iseler — problemi «halletmeyi» öğreneceklerdir. Onlar tecrübecinin kendilerini neden kafese koyduğunu hiç düşünmeyecek, fakat manivelerinin kafesten dışarı çıkmaya yarayan âletler olduğunu teşhis edeceklerdir. Bizim bazı sosyal öğrenmelerimiz, (meselâ kazanılmış sosyal gülümseme) tedai yahut şartlanma terimleriyle ifade ettiklerimize çok bağlıdır. Mamafih, deneme - yanılmanın çok büyük bir kısmı indirect, bir kısmı da bilgi (hüner) nevindedir. (*)

(*) Öğrenme münakaşaları için daha fazla malûmat: «Öğrenmenin psikolojisi» (R. A. Davis, 1935) ve Öğrenmenin psikolojisi (E. R. Guthrie, 1935).